

KÂĞIT PARA

Klâsik ekonominin en tipik mümessilleri Adam Smith ve Ricardo, bazı şartlar altında kâğıt paraların mevcudiyet imkânını ve hattâ bu mevcudiyetin hayırlı olabileceğini kabul etmişlerdir.

Mevcudiyet imkânlarını ve bunlardan bazılarının hayırlı neticeler verdiğini ve bazılarının da ne kadar tehlikeli olabileceğini hâdiseler bize geniş mikyasta ve açık olarak göstermiştir.

Bir kâğıt para, kanunun kendisine izafe etmek istediği kıymeti ancak şu iki şarttan biri tahtında muhafaza edebilir : ya iyi bir madenî para ile daimî değiştirilme imkânı; yahut ta emisyunun sıkı bir surette tahdidi. Bu iki şartın birden zail olması kâğıd paranın felâketi demektir.

Muhtelif kâğıd paralar.

Kâğıt paralar muhtelif nevilere ayrılır. Bu hususta ekonomistler daima aynı tâbirleri kullanmakta müttetik değillerdir. Meselâ : - monnaie fiduciaire - kaimeî naktiye ıstılahı müellifine göre geniş veya dar manâda kullanılmaktadır. Bize göre en iyi tefrik M. Gide tarafından yapılmıştır. Bu müellif şöyle bir tasnif yapmıştır. 1 - Temsilî paralar; 2 - Nakit yerine kaim paralar; 3 - Kâğıt paralar [1]. Bu tasnif bazı mühim müelliflerin [2] belki de biraz fazla gayretkeşlikle para meyanına dahil ettikleri para tâbi'lerini (çek, tica-

[1] Cours'unun en yeni baskısında (10 cu tabı) M. Gide bunlara şartlı paralar demektedir.

[2] İngilterede Hartley Withers; Fransada M. Clerget. Fakat iyi bir terminoloji için bilhassa dikkatli davranan M. Bodin bizim fikrimizdedir.

ret senetleri, hazine bonoları, menkul kıymetler...) nazarı itibara almamaktadır.

Adlarından da anlaşılacağı gibi temsili paralar âdeta kabili nakil bir ikinci nüshası (duplicata) oldukları madeni paraları kuruluşuna tamamiyle temsil etmektedirler. Bunlardan en meşhurları Bland-bill, Sherman-bill'in tatbiki dolayısıyla darbolunan gümüş dolarların meydana çıktığı zamanlarda ihraç olunan amerikan gümüş sertifikalarıdır. Halk (araba tekerleği denilen) kocaman dolarları kabulden imtina ettiği için bunları temsilen yerlerine kâğıt paralar çıkarıldı.

Fiduciaire paralar (kaimeî nakdiyeler) — Adlarından da anlaşılacağı gibi itimada istinat etmektedir. Bunlar vaat ve taahhüt tazammun etmektedirler. Ne taahhüt ediyorlar? Maden.

Bunlar fiivaki kabili tahvil, yani ibrazında hâmiline, hiç et nune madeni paralarla değiştirilebilmek vaşfını haizdirler. Bunlar kredinin bir tezahürüdür. Belli başlı normal banknottur.

Kâğıt para :

Nihayet kâğıt paralar, Nakde mahsus ibareyi havi olan kâğıt bu sefer ne bir şey temsil eder, ne de bir şey taahhüt eder [1].

Kâğıttan paranın madeni para ile artık hiç bir ilişkisi yoktur. Madeni paraya nisbeti artık sırf kanuni muadelet ve maden vahit ile arasında mevcut olup her ikisine de aynı ibra kudretinin izafesi suretiyle tecelli eden müşabehet dolayısıyledir. Kâğıt para tebdil edilmez, tabiri aharla tedavülü cebriden istifade eder, daha doğrusu bununla malûldür.

Bir para için üç tülü tedavül mümkündür :

Devlet bu işle alâkadar olmazsa serbest tedavül; devlet pa-

[1] Mamafih biraz dekaikperver olan bazı müfessirler, kâğıt paranın gayri muayyen bir vadede madeni para ile ödenmeği taahhüt ettiğini kabul ederler (Cauwes, Fasil IV, s. 472-3). Bu hukuki telâkki psikolojik mülâhazalara istinat edebilir. Kâğıt para hâmilleri 1914 tenberi ekseriya günün birinde madeni para ile tebdil vaziyetine rücu edileceği ümidi veya kanaati içinde yaşamamışlar mıdır? Bu ümit bir çok memleketlerde suya düşmüş, fakat bazan da tahakkuk etmiştir.

raya ibra kudreti bahşederse kanunî tedavül; buna bir de tebdil edilmemek keyfiyeti ilâve ederse mecburî tedavül meydana gelir.

Demek ki kâğıt para, üzerine devletin evvelce madenî vahidi göstermek için kabul edilen isme tekabül eden bir isim yazdığı ve madenî vahit gibi kabul edilmesini emrettiği alelâde bir kâğıttır. Kâğıt para, devletin meta-para gibi kabul edilmesini emrettiği bir gayri meta-paradır (kâğıt-frank, altın-frank) .

Kâğıt paranın bazan çürük para olduğu söylenirse de makul miktarda ihraç edilmek şartile bu ifade doğru değildir. Zira olmadığı bir şey için meydana getirilmiş değildir. O belki ticarî kıymeti olmayan bir paradır. Ticarî kıymeti sıfır olduğundan sırf kanunî kıymeti haizdir. İhraç makul bir had dahilinde buldukça iştirâ kudreti madenî paranın iştirâ kudretine müsavi kalır. Fakat ihraç haddini aşarsa, bu kudreti düşer, gülünç bir hale gelir ve o zaman kâğıt paraya çürük para demek de yanlış olmaz.

Temsilî para, modern para sisteminde ancak silik bir rol oynar ve büyük müşkülâta meydan vermez. Fidüsiyer para (kavaimi nakdiye) bu haysiyetle bilhassa kredi ve banka etüdünü alâkadar eder. Fakat kâğıt para halihazırın ve yakın mazinin en müthiş meselelerinden bir kaçına bağlıdır. Onun için kâğıt parayı dikkatle mütalea etmeliyiz.

Kâğıt paranın iki menşei olabilir. Doğduğu andan itibaren kâğıt para olabileceği gibi arızî bir surette kâğıt para halipe gelmiş de olabilir. Meselâ : kanunî tedavülü haiz olan banka kaimesi cebrî tedavüle tâbi tutulur; ve kabili tebdil olmaktan çıkar.

Kâğıt paranın faydaları :

Kâğıt paranın istimali çok caziptir. Umumî sosyal bakımdan kâğıt para, hemen de masrafsız olarak, arzu edildiği kadar mebzul bir mübadele vasıtası ihdasını ve mutat paranın bilâkis âtil bırakacağı bir sermayenin bu suretle tasarrufunu mümkün kılar. (A. Smith daha o zaman bu faide üzerinde ısrar ediyordu). Meselâ: beş milyar altını olan bir memleket bunların yerine, o kadar kâğıt para çıkarsa, altını harice satabilir veya başka bir hususa tahsis edip beş milyara yakın tasarruf eder. Ve şayet bu kadarla

kalmak akıl ve basiretini gösterse kâğıdı gayet iyi tedavül eder. Ancak, beş milyardan fazla kâğıt ihracına devam etmekle aled-devam tasarrufatta bulunacağı veya sermaye peyda edeceğini zannetmemelidir. Zâhiren beş milyar varlık peyda edebilmiştir. Zira, o zamana kadar muattal dururken şimdi kabili sarf (disponible) bir hale gelen beş milyarlık mütebellir altını serbest bırakmıştır. Fakat yeniden beş milyar daha ilâve edecek olursa, bunlar ne bir şeyin yerine kaim olur, ne de bir şeyi serbest bırakırlar, onun için para stokunu arttırıp vahidin kıymetini kötülemekten, sonra da emtia fiyatını arttırmaktan başka bir işe yaramazlar. «Kâğıt para, para stokunu çoğalttığı nisbette değil, onu azaltmağa imkân bahşettiği nisbette bir memleketin servetini arttırır [1]» («Daha doğru bir tâbirle : para stokunun madeni kısmını azaltmağa» diyelim). Bundan başka diğer memleketlerin altını para olarak istimale devam ettiklerini farzetmek icap eder, yoksa mevzuubahs memleketin altını sınai istimalden başka sığınacak yer bulamaz ve bu sahada mebzul olması fiyatını düşürür. Maalesef bir çok kimseler kâğıt para çıkarmakla ilâni-haye servet vücuda getirmek mümkün olduğunu zannederler.

Devlet maliyesi bakımından kâğıt para çok caziptir; ve bu hususta sanki tayin olunmuş hudut yoktur. Kâğıt para devleti, ancak istikraz veya vergide olduğu gibi bir servet intikali icra etmek suretile zenginleştirir. Filhakika kâğıt para da bir vergidir. Hem de hassaten riyakâr ve hırçın bir vergi. Fakat bu, verimi hudutsuz bir vergidir. Devlet kendine bedavaya mal olan bir para ile memurlarına maaş verir, borçlarını öder, ve para vahidinin satın alma kudreti azaldıkça, daha fazla kâğıt bastırmak, daha doğrusu her kâğıdın üzerine daha fazla sıfır koymak suretile işi kolayca halleder.

Fakat kâğıt para ne kadar kıymetsiz olursa olsun, az çok bir kıymeti oldukça, devlet için çok kullanışlıdır. Bundan dolayı devlet buhran devrelerinde kâğıt paraya seve seve baş vurur; onun için bazı kimseler bu suiistimalin nazariyesini yapacak ve onu bir sistem haline getirecek kadar ileri giderler. Bu enflâsyoncu-

[1] Gide, Principes, 23 üncü tabii. s. 320.

luk denilen aşırı derecede kâğıt para taraftarlığıdır.

Enflasyon ve aşırı kâğıt ihracı (surémision) müteradif tabirler değildir: kâğıt para olmaksızın da, kıymetten düşmüş bir para kullanmak veya sadece her hangi bir paranın ihracında ifrata varmakla enflasyon olabilir.

Sarih bir ifade ile (ve bilhassa enflasyonun mevcut bulunduğu yerde vücudunu inkâr etmek maksadile ileri sürülen bazı bedhahane tariflerden [1] içtinap maksadile) Irving Fisher'le müttefikan enflasyonu şu şekilde tarif edebiliriz :

Diğer bütün şartlar aynı kaldığı takdirde, nüfus başına isabet eden para tedavülü artarsa (mutlak enflasyon) veya nüfus başına düşen emtia tedavülü azalırsa (nisbi enflasyon) enflasyon vardır. Deflasyon tâbiri aksi vaziyetler için kullanılır [2].

Enflasyon, asıl bilhassa fazla kâğıt para ihracı suretile meydana gelmektedir. Bir devletin enflasyona kendini kaptırmadan kâğıt para çıkardığı da nadirdir. Bir gün ödense bile faizsiz borç alınmış olacağını ve ödemekten vazgeçildiği takdirde (kâğıt para ihracı istikraz değil fakat vergi olarak telâkki olunuyorsa) bunun kolaylık, sür'at ve elâstik randımanlı ve hiç olmazsa hemen şikâyet avâzelerini davet etmeyen hattâ bazan iyi karşılanan bir vergi olduğunu düşünmek öyle caziptir ki !... İşte bunun içindir ki devlet çok vahim hâdisatın tezahürüne kadar hemen de nakabili içtinap bir tarzda enflasyon girdabına sürüklenmektedir.

Kâğıt paranın mahzurları :

Bu mahzurlar nelerdir ? Bunlar uzun zamandanberi iktisatçılar tarafından meydana konulmuştur. Kâğıt mebzul miktarda ihraç olunur olunmaz altın, yegâne beynelmilel para olduğu için, prim yapmakta ve bankerlerle sarraflar tarafından toplanmaktadır; altın tedavülden çekilmeye başlamakta, ecnebi memleketler üzerine çekilmiş ticarî senetler demek olan kambiyo da

[1] Bunları bilhassa siyasîlere medyunuz.

[2] L'illusion de la monnaie stable, sahife 41. - Bakınız: Elemér Hantos: la monnaie en Europe centrale, sahife 7: (enflasyon itidalsiz bir para yaratma, ne istihsal ve ne de mübadele fazlalığı ile muhik bir vaziyete sokulamayan bir fidusiyer tedavül çoğalmasındır.

altını temsil ettiği için, yükselmektedir. Kâğıt para ile tesbit edilen fiyatlar yükseldikten başka, para âleti heyeti mecmuası mebzulleştiği için, hattâ altın para ile tesbit olunan fiyatlar da yükselmektedir. Fakat bu yükselme, fiyatları (kâğıt para ile tesbit olunan fiyatlar ve bulara nazaran daha az yükselen altın para ile tesbit olunan fiyatlar) çifteleştirmektedir. İş bir kerre başladıktan sonra, bütün bu birbirine girift hâdiseler, devletin geri-singeriye dönmeye karar vereceği güne kadar, vahametini arttırarak otomatik bir tazda ilerlemektedir.

Fakat bu geriye dönme çok güçtür ! Evvelâ kâğıt paranın bir kısmını piyasadan çekerek imha etmek ve ancak ondan sonra tedavülde kalan kısma convertibilitè'yi iade etmek icap eder.

Bu suretle devlet *ex nihilo* kendine bir takım servet meydana getirdikten sonra bir kısmını kendi eliyle heba etmektedir. Böyle bir karar vermek ve bu kararda sebat etmek için tabii devletin büyük bir celâdet göstermesi lâzımdır.

Bu tarzda hareket etmekle devlet parayı azalttığı için bir çok menfaatleri ve bunlar meyanında umumiyetle daha nadir ve daha pahalı bir para ile deyinlerini ödemek mecburiyetinde kalacak olan borçluların menfaatini çiğnemektedir. Bundan başka - devletin geriye dönmesile menfaatleri baltalandığı için - enflâsyonun lûtfuna mazhar olan sanayicilerle tüccarlar derhal şikâyet avâzelerini yükseltmektedirler. Halbuki enflâsyonun kahrına uğrayan zavallı kimseler, mütevazi irat sahipleri, bokes mütekaitler seslerini kimseye işittirememektedirler [1].

Daha sona, sermaye, faiz ve temettü borçlusunu olan devlet bizzat kendi menfaatlerini de sarsmaktadır.

Antienflâsyonist siyasetin gayri memnunları, hiddetlerini doktrin haline bile sokmuşlardır. Bunlar, haddinden fazla mebzul

[1] Bazı müelliflerin «gayri müstahsil» (ekseriya dünün müstahsilleri) vatandaşları çigneyip geçmeleri ve yalnız «müstahsil» («işçiler» gibi. Bu kelimenin kullanılması suüstimalè uğramıştır.) lerin kudsi menfaatlerini nazarı itibara almaları tarzı bir az Malezya adaları yerlerinin her sene ağaç üzerine kabilenin ihtiyarlarını çıkardıktan sonra ağacı silkmelerini ve tutunamayıp da düşen yaşlıları katletmelerini hatırlatmaktadır. Bundan başka aynı nazariyeciler klâsik ekonominin materyalizmiyle chrématistique (madenlere bağılılık) ini de cerh etmekten çekinmemektedirler.

paranın methü senasını yapmaktadırlar. Bu fazla para yalnız mazur görülmemekte bilâkis takdir edilmektedir. Halkçı olmamak töhmetine karşı kendilerini korumaya çalışan parlâmentolarla maliye nazırları bundan onra bir de sofistlik nazariyelerle mücadele etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar.

Enflâsyonculuk :

Bu nazariyeler - Enflâsyonculuk - biri yanlış diğeri kabili itiraz şu iki eski düşünce ile alâkadardır. 1° — Para yaratmak servet yaratmak demketir. 2° — Para basit bir işaret, kanunun yarattığı bir nesne olabilir. Bilhassa bir arada buldukları zaman saçma olduğu anlaşılan düşünceler ! Evvelce gördüğümüz gibi para, ancak katiyen mahdut miktarda ihraç edildiği takdirde, bazı ahvalde basit bir işaret olabilir.

Filiyatta enflâsyonculuk bilhassa bir takım maddî hâdiseler tesiri altında inkişaf etmektedir. : 1 — Devletin büyük bir kriz içinde ve nihayetinde müstacel ve mübrem ihtiyaçları. 2 — Enflâsyonda fiyatların ilânihaye yükseleceği garantisi mevcudiyetini zanneden bazı sanayici ve tüccar gruplarının menfaatleri [1]; 3° — Enflâsyonda borçlarından kolayca kurtulmak yolunu gören sıkışık borçluların, para sisteminin her sarsıntısında kazanç bulan spekülâtörlerin ve enflâsyonu pek haklı olarak, yüksek kudretli bir içtimaî iğtişâş âleti şeklinde kabul eden ihtilâlcilerin menfaatleri. Bütün bunlara bir çok yanlış düşünceleri - bazan bunlar mütemay izkimselerdir- ve bir takım sathî delillere hemen kanan daha fazla miktarda cahili de ilâve etmeniz lâzımdır.

Bu sathî deliller nelerdir ?

Evvelâ malûm malî delil : Enflâsyon seri ve patırdısız surette mebzul varidat temin eden elverişli bir vasıtaadır.

Sonra, iktisadî delil : Enflâsyon fiyatları yükseltmekte ve bu suretle sanayi ve iş sahası teşvik edilmiş olmaktadır. Para bol olduğu için müteşebbisler kolayca ve alçak bir faiz haddiyle borç

[1] Bunların iktisadî siyasetin tedvirine tesirleri hakkında A. Smith'in şiddetli tenkitleri için bakınız: R. Gonnard, les hommes -d'affaires au pouvoir, Revue universelle, 1 Haziran 1925.

bulmaktadırlar. Bundan başka ücretlerle ham madde fiyatlarındaki yükselme, mamul mallar fiyatlarındaki yükselmeye nazaran daha yavaş olduğu için müteşebbisler kazançla satış yapabilmek hususunda emindirler. Daha başka sahada enflasyon memleketi beynelmilel rekabette iyi vaziyetlere sokmaktadır. Burada bir zamanlar çift maden (bimetalizm) usulü taraftarlarının ileri sürdükleri delillerle karşılaşyoruz. Daha XVIII ci asırda Galiani kâğıt para düşmesinin memleket dahilinde harice nazaran daha yavaş husule geldiğini gösteriyor ve bu hâdisenin ruhî izahını yapıyordu [1]. Bu fazla betaet enflasyoncu memlekette düşük paranın ihracata prim ve aynı zamanda gümrük himayesi temin etmesini intaç etmektedir. Bu nokta üzerinde harbi umumiyi takip eden seneler zarfında çok ısrar edildi ve bilhassa Markın baş döndürücü sükutunda sanayiinin ve ihracat ticaretinin kalkınmasını elde eden Almanya, misal olarak ileri sürüldü. İctimaî cihetten enflasyon, borçların ödenmesini kolaylaştırdığını, ücretleri hayat pahalılığı ile beraber yükselttiği için işçileri fazla tahmil etmediğini ve ancak irat sahipleri veya mütekaatler gibi - yukarıda bir takım ekonomistlerin pek te hesaba katmadıklarını gördüğümüz - sabit gelimli kimseleri müşkül mevkie soktuğunu söylerler.

Nihayet enflasyon düyunu umumiyenin tahaffüfünü mucip olmaktadır. Bu delil siyasi mahfillerde en kuvvetli olarak telâkki olunmaktadır. Aksi delil de deflasyon aleyhine kati olarak ileri sürülmektedir. Fazla borçla mahmul bir devletin para vahidinin düşmesinde büyük menfaati olduğu âşikârdır denilmektedir. Devlet vergi vasitasile kendini borçtan kurtaracak para miktarını toplayabilir ve fiyatların çıkması ile mali randıman da artacağından devletin işi kolaylaşmış olur. Bu suretle - fazla bir pervasızlık göstermeden- kasden diyebileceğimiz bir şekilde Almanyanın, markı müthiş bir tarzda düşürmesi dahili borçlarından devleti kurtardı. Bundan maada bu memleketteki büyük anonim şirketler de, ilerisi için dâyinlere vadedilen cüz'î bir takım menafi bertaraf, alacaklılarından kurtuldular.

Lehinde serdolunan delillerdeki kurnazlığa rağmen enflas-

[1] Bakınız: Gino Arias, F. Galiani et les Physiocrates, Revue des Sciences politiques, Temmuz 1922.

yonculuk iktisatçı ismini taşımağa lâayik adamların ekseriyetini daima kendisine muarız bir vaziyette bulmuştur.

Enflasyon her hususta zararlıdır.

Mali bakımdan: derhal verimli fakat hileli, müsavatsız ve tehlikeli bir vergi gibidir. Fiyatların çıkmasını intaç ettiği zamanlarda, vaziyet aynen devletin eski ve yeni fiyatlar arasındaki farkı kendi kasalarına akıttığı şekindedir. Halk bu hususu pek de kavrayamadığından devlet aleyhinde fazla şikâyette bulunmaz; acaba bu faideli midir? Ne ahlâki ve ne de içtimâî bakımlardan hayır, çünkü bazı kimseleri diğerlerinin aleyhine ayaklandırmaktadır. Enflasyona müstenit her fiyat yükselişinde mütavassıtlar ve satıcılar, « başkalarına tahmil » gibi belki âmiyane fakat çok mânidar bir mazeretle, vergiyi taz'if ettiklerinden bu suretle vergi daha ziyade kabarmaktadır. Müsavat prensibi dahilinde tahsil edilmediğinden bu vergi aynı zamanda gayri adilânedir. Gördüğümüz gibi daha ziyade küçük tasarruf eshabını zarara sokmaktadır. Enflasyon, kendine hareket noktası teşkil eden kriz tarafından daha evvel umumiyetle fena bir vaziyete sokulmuş olan orta tabaka halkı da batırmaktadır. Bunun aksine spekülâtörler, iş adamları ve para muamelelerinde hüner sahibi profesyoneller de kazanç temin etmektedirler. Bedenleriyle hizmet eden işçilere gelince yükselen ücretler vastasile bunlar kendilerini kurtaracak bir muvazene - bazan da daha ileri giderek hattâ kazanç temin etmektedirler. Fakat bu muvazene batı olabileceği gibi bazan da gayri kâfidir. Aynı şey memurlar, bilhassa « yüksek » - maaşlarının miktarından ziyade ekseriyeti mevkilerinin ehemmiyetinden dolayı yüksek - memurlar için de varittir [1].

Toplu bir görüşle içtimâî bakımdan enflasyon: orta halli tabakalar için muzir, el emeği ile geçinen ücretliler için hiç olmazsa geçici olarak ziyanlı, plütorkrasi için kârlı, ihtilâlcî partiler için de istifadelidir. Plütoraksi ile demagojinin menfaatleri bu sahada müşterektir.

[1] Ancak 1929 senesinin nihayetindedir ki en yüksek sınıfa mensup hukuk profesörlerinin maaşı 4.1/2 emsaline çıkarılmıştır.

Enflasyon, iktisadî bakımdan, fiyatların yükselmesini teşkil eder. Ciddî bir sanayi için bu vaziyet iyi midir? Para vahidi ilâ-nihaye düşmeyeceği için ne suretle olursa olsun enflasyonun tevlit ettiği menfaat ancak geçicidir. Nihayet durmâk icap edecektir; bu durak belki de felâkettir. Diğer cihetten, salim iktisatta: terakkinin eşya ve hizmet fiyatlarının mütezayit ucuzlamasında mündemiç bulunduğu kanaati mevcuttu. Şimdi bu kanaati balta-layacak mıyız? Salim bir sanayi hileli bir yarış atı şeklinde telâkki olunmağa ve böyle bir sun'î kuvvet ilâcı ile kızıştırılmağa, hızlan-dırılmağa ihtiyaç hisseder mi?

Böyle bir vaziyetten ne çıkabilir: mahreçlerin tevezzüünde yanlış bir yol, yeni bir takım ihtilâflara yol açabilecek beynel-milel bir rekabet yarışı.

Faiz haddi düşecek, sonra ucuz sermaye ele geçiren teşeb-büsler genişleyip inkişaf edecekler öyle mi? Bu hususu teyit et-mek, daha evvel Hume ve A. Smith tarafından ortaya atılan şu prensibin mevcudiyetini unutmak demektir: faiz haddi paranın değil, sermayenin miktarına bağlıdır. Harp sonrası senelerinde mukaddem zamanlara nazaran paranın daha pek mebzul olma-sına rağmen faiz haddinin aşırı bir surette yükseldiğine şahit ol-madık mı [1]? Bu izahı kolay bir hâdisedir: faiz, düşmekte olan bir para ile ödendiği için, mukriz yüksek bir faiz istemekle bir takım ihtiyatî tedbirler almaktadır.

Beynelmilel ticaret bakımından, düşük bir paranın ihracatı ye malûmdur. Bu nazariyenin bir kazıyye ihtiva ettiğini biliyoruz: mevzuubahs paranın dahilde hariçtekinden daha fazla bir iştirâ kudreti bakiyesini muhafaza etmesi. Bu kazıyye mevcut bulun-madan muhakeme doğru netice vermez. Meselâ: Londra piyasasın-daha fazla bir iştirâ kudreti bakiyesini muhafaza etmesi. Bu ka-zıyye mevcut bulunmadan muhakeme doğru netice vermez. Me-selâ: Londra piyasasında Sterline nazaran frank iştirâ kudretinin % 80 ini kaybederse, İngiliz lirasile matlubunu tahsil edecek olan Londra piyasasındaki Fransız satıcı malını daha kolaylıkla sürebile-

[1] 1923 de, sene nihayetine doğru kısa vadeli ikraz faiz haddi günde % 6 yı geçiyordu.

cektir. Çünkü bir İngiliz lirası kendisine 25 yerine 125 frank getirecektir. Fakat bütün bunlar bir şart dahilinde kabildir; o da frangın Fransada daha üstün bir iştirâ kudretini muhafaza etmiş bulunması lüzumudur. Meselâ : frank, gıda maddeleri ve hizmetler sahasında yalnızca % 50 nisbetinde bir kıymet düşüklüğü arzemelidir. Burada da % 80 nisbetinde kıymetten düşmüşse, frank hesabıyla, maliyet beş misli artmış olacak ve İngiliz lirası ile eski satış fiyatı müstahsile 125 frank temin ettiğine göre ancak artmış olan maliyet fiyatı kurtarılmış olacaktır.

Birkaç sene evvel, ihracatta uzunca bir müddet Markın dahilî ve haricî iştirâ kudretleri arasında durmadan tazelenen farktan istifade eden Almanya, misal olarak çok defa ileri sürüldü. Alman parası hariçte gittikçe kıymetini kaybediyor fakat dahildeki düşüş hariçteki düşüşe bir türlü yetişemiyordu. Bu fark nihayet kapandı. Dahilî düşüş haricî düşüşü geçti bile. Nihai felâketten evvel enflasyonu durduran memleketlerde muvazene süratle tahakkuk etti; - yeni bir enflasyon başlamadığı takdide - haricî düşüş istikrar kesbettiği için dahilî düşüş de ona yetişti ve aynı seviyede durdu.

Zaten bir devletin, parasını mahv ve orta sınıfları heder ederek içtimai nizamı alt üst etmek yoluyla ihracatını kuvvetlendirmesi hususunun arzuya değebileceği kabul olunsa bile harp sonrasının ilk senelerindeki Almanya misali kanaat verici değildir. O tarihlerde başka memleketlerin de [1] Almanyadaki gibi düşük paraları vardı (hattâ bazan bu paralar Alman parasından daha ziyade kıymetten düşmüş bulunuyordu). Bu düşme nisbetleri evvelce tahayyülüne bile cesaret edilemeyecek derecede idi. Bu memleketlerin sanayi ve ihracatları bu düşme neticesi daha iyi bir duruma girmiş bulunmuyordu. Hakikatta, Alman sanayi ve ihracatının seri kalkınması, yalnızca yahut belli başlı olarak kötü para siyasetinde değil Alman amelesinin - bazan pek aşağı - düşük standard of life'i gibi başka sebepler tahtı tesirinde husule gelmiştir. Bu sebeplere Alman amelesinin uzun mesai müddetini kabul etmesi, Alman müteşebbis ve teknisiyenlerinin gayreti, ilâh. da ilâve edilebilir.

[1] Rusya, Polonya, Avusturya ilâh.

Âmme borcunun enflâsyon yoluyla hafifleştirilmesine gelince burada bazı hususları temyiz etmek icap eder. Enflâsyon hiç şüphesiz dahili borcun faiz ve amortismanlarını daha kolaylıkla tediye etmeyi temin etmektedir. Fakat harici borç için bunun aksi varittir. Bu suretle dahili borçlarını ödemekte kârlı vaziyete geçen devlet, eşyayı daha pahalıya satın almak ve memurlarının maaşını yükseltmek mecburiyetindedir.

Bundan başka yabancı borçlular bu fırsatı ganimet bile rek, istikrazın - bilhassa altın olarak tasrih edilmemiş ve mühim bir jürispürüdans suiniyetlerini takviye etmiş bulunuyorsa - kuponlarının faiz ve amortismanlarını düşük para ile ödeyeceklerdir.

Heyeti mecmuası itibarile enflâsyon, sermayeyi teklif eder bir vergi vaziyetindedir; fakat gizli, çok itidalsiz, çok müsavatsız ve zararlı bir vergi. Bu vergi bilhassa himaye edilmesi icap edenleri, meselâ âmme borcu tahvilâtını satın almakla buhranlı bir zamanda devlete itimat etmiş bulunan vatandaşları tahmil etmektedir.

Kâğıt para tarihi :

Kâğıt para ve enflâsyon musibetlerine uğramamış memleket yoktur. 1914 ten evvel - o zamanlar fevkalâde olarak telâki edilen - sıcak iklimli memleketlerin arzettiği şu misaller bilhassa zikrolunmaktaydı : meselâ 800 milyon kâğıt peso ihracı neticesinde altının 100/1 prim yaptığı ve 5 franklık pesonun artık ancak 0.05 frank ettiği cenubî Amerikada Kolombiya [1]. Arjantin Cumhuriyeti de aşırı kâğıt para ihracından mütevellit tehlikeli krizler geçirmiştir.

Günün birinde kâğıt paraya baş vurmak mecburiyetinde kalan büyük devletler iki gruba tefrik olunabilir : kâğıt paranın vahim fakat geçici krizler tevhit ettiği ve nihayet başabaş tahvil keyfiyetinin iadesi ile doğru bir vaziyete geçen devletler; para krizinin uzun müddet ve bazan da müzmin olarak tezahür ettiği dev-

[1] Bakınız: Subercaseaux, El papel-moneda (1912).

Biraz sonra altın primi çoğaldı; 1903 ikinci teşrinde Bogota'da peso ancak 0.03 Fr. edebiliyordu. (Nouvelliste de Lyon, 18 İkinciteşrin 1903).

letler. Bu son devletlerde krizin kötü bir sonu olmuş, yani madeni tediyata tekrar başlandığı zaman eski başabaştan (parite) başka bir nisbet kabul olunmuştur (bir kelime ile dévaluation «kıymetten düşürme» li bir stabilisasyon «istikrar» yapılmıştır).

Birinci grupta : İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve İtalyayı, ikinci grupta da Rusya ve Avusturyayı sayabiliriz.

İngilterede, banknotların mecburî tedavülü 1797 de ihdas olundu ve müteakip tedbirlerle 1821 e kadar uzaldı. İngiltereyi hemen de ümitsiz bir hale sokan harp dolayısıyla Waterloo'nun arifesinde - Fransız İmparatorluğunun son seneleğinde - İngiliz parasında düşme nisbeti % 30 u buldu. Tabiatıyla enflasyon bütün mutad tesirlerini gösterdi: altının çekilmesi, fiyatların çıkması, mülletin büyük kısmında sefalet. Tedyata tekrar başabaşla başlandı. İngiliz devleti şöhret ve kredisinin nef'ine büyük hizmet eder. bu başabaş tediyata avdet, bazı menfaatlerin de zarar-dide olmasını intaç etti.

Amerika Birleşik Devletlerinde de mecburi tedavül devresi nisbeten kısa sürdü. Mecburî tedavül - dahili harp esnasında - 1862 de greenbacks denilen çabucak azamî derecede kıymetten düşen devlet kaimelerinin ihracile başladı. 1864 temmuzunda bir altın dolar 3 (2 . 8) kâğıt dolara yakın bir kıymet ifade ediyordu. Bu vaziyet üç milyar altı yüz milyon franklık bir ihraç ameliyesi neticesidir. Fakat kalkınma kısa bir zamanda başarıldı. Daha 1870 de bir kâğıt dolar, kıymetinden ancak % 15 nisbetinde bir düşüklük arz ediyordu.

1875 te neşrolunan bir kanun | Kânunusani 1879 dan itibaren tediyatın madeni meskûkâtle ve başabaş olarak tekrar başlayacağını bildirdiyordu. Bütün bunlar greenback-party'nin enflasyoncu gayretlerine rağmen elde edilmiştir.

İtalyada [1] kâğıt paranın sebebiyet verdiği para krizi fası-lalı oldu. Daha 1866 harbinde ihraç bankalarından az faizli büyük istikrazlar aktetmek mecburiyetinde kalan devlet, banknotların tahvil keyfiyetlerinin kaldırıldığını ilân etmek ıztırarında kaldı. Maden hemen prim yaptı (% 20), madeni para ortadan

[1] Bakınız: Fochier'nin «Questions monétaires» adlı kollektif eser-deki etüdü.

kalktı, tedavülde yalnız kâğıt para kaldı; aynı zamanda devlet maliyesinin ve kambiyonun vaziyetleri berbatlaştı. Bununla beraber nihayet bütçe fazlalıkları temin edilebildi. Bunların ve 600 milyonluk bir istikrazın sayesinde 7 Nisan 1881 kanunla mecburî tedavül lâğvolundu. Banknotlara alışmış bulunan halk bunları madenle değiştirmek hususunda fazla hâşş göstermediği için maden stoku da tekrar ihya olundu. 1883 de tedavül yine normal vaziyete dönmüştü.

Fakat hemen bunun akabinde Crispi'nin fazla azametli ve hayalperest siyaseti neticesi bir ikinci buhran başgösterdi. Maliye tekrar bozuldu. Kambiyo da bunu takip etti; maden ortadan kalktı; bankalar emisyonlarını çoğalttılar. Ufaklık paralar da ortadan çekildiği için bir Lirelik kaime bile basıldı [1].

Siyasi ve malî iskandallar (Roma Bankası hâdisesi) vaziyeti büsbütün müşkülleştirildi. 1894 te yine gayi kabili tahvil devlet kâğıt parası çaresine baş vurulmak mecburiyeti karşısında kalındı. Bu zamanlar buhran azamî şiddetini hissettiriyordu. Habeşistandaki mağlûbiyetler bir panik tehlikesi uyandırdı. İtalya hayalperest ve megaloman siyaseti terketti.

Bunun neticesi olarak tasarruf ve bütçede fazlalık temin edilebildi. Bunlarla devlet kaimeleri tedricî surette tedavülden çekildi. Küçük kâğıt paralar için kanunî tedavül imtiyazı kaldırıldı. Üç ihraç bankasının banknot emisyonları için de makul bir azami had tayin olundu (bu bankalar : İtalya, Napoli ve Sicilya Bankalarıdır). Madenî tediyaat fiilî olarak tekrar 1905 senesinde başladı.

Netice itibarile İtalya, umumî ve malî siyasetinin daha iyi bir istikamete tevcihi sayesinde vaziyetini düzelitti. Bu düzelmede, memleketin iktisadî kalkınmasının ve kısmen de hariçte yerleşmiş çalışkan ve tasarruf eshabı İtalyan muhacirlerinin memleketlerine yaptıkları para irsalâtının tesiri görülmüştür. İtalya nihayet başabaş ödeme usulüne avdet etmiş bulunuyor.

Avusturya ve Rusyada hâdisat başka tarzlarda tezahür etti.

[1] Ufaklık gümüş paraların tekrar memleket dahiline celbi için Fransa ile bir itilâf akdetmek icap etti.

Bu memleketlerde kâğıt paranın sebebiyet verdiği para güçlükleri çok uzun sürdü. Hattâ kâğıt paranın bu memleketlerin XIX ncu asırda karşılaştıkları hâdiselerde büyük rolü olduğu iddia olunabilir.

Rusyada kâğıttan para 1778 de «serbest rejim» altında meydana çıktı. Hüsnü kabul gördü, hattâ daha elverişli olduğu için prim bile yaptı. Fakat biraz sonra aşırı emisyonlar neticesi kıymetten düştü (1786 dan itibaren). 1796 da düşme nisbeti % 50 ye ulaştı; 1810 da bu nisbet % 75 e çıktı. 1812 de kâğıda kanunî tedavül vasfının izafesi bir netice vermedi. Düşüklük devam etti, bu vaziyet 1815 sulhünden sonra da düzelmedi. Nihayet 1827 de bir kanunla kısmî para iflâsı bir hakikat oldu. Bu kısmî iflâs, kanunun bir madenî rubleye mukabil maliye veznelerinin evvelâ 3 ruble 60 kopek, bilâhara 3 ruble 50 kopek alacaklarına ait hükümler ihtiva etmesinden neşet ediyordu. Bilâhara 1843 te, eski banknotlar mirî arazi karşılık gösterilerek yeni ve kabili tahvil banknotlarla değiştirildi. Bir kaç sene sonra kâğıt ruble kıymeti başabaşa yaklaşmış bu suretle vaziyetin düzeldiği alâmetleri belirmiş bulunuyordu.

Fakat bu sefer Kırım harbi patladı : tekrar aşırı kâğıt para emisyonuna ve tahvil kabiliyetinin kaldırılması çarelerine başvuruldu. Enflasyon netayici ile yeniden mücadele ve nihayet para vahidinin (dévaluation) kıymetten düşürülmesine gidilmek mecburiyeti hasil oldu. Devalüasyon işini, maden stokunu tesis için bir seri tedbirle islâh meselesini 1897 de kuvveden file çıkaran Witte adındaki nazır başardı. (Madenî stoku ihya için altın istikraz, altınla kabili tediye vergi, ve gümrük resimleri ilâh... gibi tedbirler kullanıldı). Kâğıt rubleye tahvil kabiliyeti tekrar verildi. Fakat eski rublenin 4 altın frank etmesine mukabil yeni ruble ancak 2.66 frank kıymetinde idi. Bu 2.66 frank kıymet, kâğıt rublenin düştüğü seviyenin ta kendisi idi. Parite (başabaş) kâğıt rublenin yükselmesile değil altın rublenin sıklet ve kıymet bakımlarından tenezzülü ile tesis edilmiş oldu. Mevcut bulunan vaziyet tahkim edilmiş olundu.

Kâğıt rublenin düşmesi eski ve yerleşmiş olduğu için bu suretihal yeni bir takım âdaletsizliklere yol açmamış bulunuyordu.

halbuki çabuk bir revalorizasyon (tekrar kıymetlendirme) âdâletsizlik gibi muzir neticelere sebep olacaktı. Uzun zamandanberi bilfiil borç alan ve verenler asıl kıymetlerini kaybetmiş bulunan rublelerle iş görüyorlardı. Ve adli muamelât ta umumiyetle düşük kıymet üzerinden mülâhaza olunuyordu.

Takriben 2,661 frank eden ruble ile 1.000 ruble borç almış olan borçluya 4 franklık 1000 ruble ile bu deyni ödetmeğe kalkışmak tabii doğru olmazdı. 2,66 ile 4 frank arasındaki farka tekabül eden ziyan müteakip bir çok hâmilleri arasında - bunlara ziyanlarını tazmine artık imkân yoktu - uzun zamandanberi paylaşılmış bulunuyordu.

Bundan başka Rusya hükûmeti evvelce 4 franklık madeni ruble ile müsavi kıymette olarak ihraç ve kabul edilmiş olan banknotları 2,66 franklık altın rublelerle değiştirdiği vakit kanunen iflâs etmiş bulunmadığını iddia edebilirdi. Filhakika kâğıt rubleler tahvil kabiliyetini haiz oldukları zaman, hem gümüş hem de altın rubleyle de değiştirilebilirlerdi. Tahvil kabiliyetini iade edince, devlette gümüş rublelerle ödemeyi teklif edebilirdi. Fakat gümüş kıymetten hattâ 2,66 franktan aşağılara kadar inmişti. Zaruret karşısında Rus Devleti kâğıt para hâmillerine nihayet şunu diyebilirdi: «Sizce maden ruble ödemeye mecburum. Fakat hangi madenle ödemek keyfiyeti benim ihtiyarımdadır. Gümüşü tercih ediyorum ve bugün takriben 2 frank edebilen gümüş rubleleri eski sıklet ve ayarlarıyla bastıracağım. Fakat size 2,66 frank eden altın ruble ile ödememi teklif ediyorum. Bu tarzı kabul ederseniz nihayet yine kâr etmiş bulunuyorsunuz».

Bu en ehven ödeme şartının kabul edildiğini tahmin eden Devlet, yalnız altın ruble ile tahvil kabiliyetini temin etmiş aynı zamanda kâğıt parayı müstakar kılarak altın ve tek maden rejimine geçmiştir. Bu suretle islâhat, pek eskiden borç vermiş veya almış olanlar hariç, banknot hâmillerinin ne leh ve ne de aleyhlerine tezahür etmiştir.

Rus tecrübesinden alınacak dersin şu suretle unumüleştirilmesi kabildir: Uzun bir zaman imtidadınca yavaş yavaş kıymetten düşerek (zarar müteakip bir çok hâmilleri arasında küçük

parçalar halinde tevezzü eder) dahilde istimal olunan tek para haline gelen bir kâğıt paranın birdenbire tekrar kıymetlendirilmesi istenilirse - bütün fiyatlar bu kıymetten düşme nazarı itibara alınarak tesbit edildiği için - bu hâdise yeni bir karışıklık çıkarmaktan başka bir şey yapmayacak ve eski âdaletsizlikleri tamir etmeden, doğru olmayarak hali hazır banknot hâmilllerinin nef'ini mucip olacaktır.

İşte bilhassa bu sebepten dolaydır ki düşmüş kâğıt paranın eskiyerek yerleşmesine mahal bırakmamak lâzımdır. Çünkü bir daha tamiri mümkün olmayacak bir mazarrat tevellüt eder [1].

Kâğıt paraya alışmış bulunan Rus halkı elindeki parayı değiştirmekte pek te istical göstermedi. Bir çok müşabih vaziyetlerde görüldüğü gibi Rus halkı kâğıt parayı tercihte ısrar etti ve milleti yeniden maden kullanmaya alıştırmak için ufaklık kâğıt parayı tedavülden kaldırmak icap etti. Bu suretle madeni tedavül yeniden tesis olundu. Bu para islâhı Rus-Japon harbinden müteessir olmadı. Filhakika Devlet Bankası bazı zamanlar azim banknot emisyonlarına başvurdu, fakat bu emisyonları tedavülden çekme ve yakmalar takip etti (1909). Nihayet Büyük Harp Rusyayı misli görülmemiş değilse bile evvelce bu derecesi kaydedilmemiş bir para felâketine tekrar soktu.

Avusturya kâğıt para tarihçesi bu bahsettiğimiz şekle, esas hatları itibarile, pek müşabihtir. Kâğıt para ilk defa 1761 de küçük miktarda mecburî tedavülsüz çıkarıldı ve kolaylıkla kabul edildi. Fakat emisyonlar bilhassa 1792 den sonra Fransa ile

[1] Kâğıt paranın istikrarında Fransanın Rusyaya müşabih bir tarzda hareket edebilme ihtiyarına malik bulunduğuna işaret etmemiz lâzımdır. Fransa da banknotlarını altınla değil gümüş écu'lerle ödeyebilirdi. Nazarı bakımdan gümüş kıymetinin düşmesinden istifade ederek mühim miktarda gümüş satın alır (icabında bankanın altınını tamamen veya kısmen bu işe hasrederek) ve bastırabilirdi. Bu suretle kabili tshvil banknotların karşılığını teşkil edebilecek kuvvetli bir sikke stoku tesis edebilirdi: 12 milyon écu (kanunî kıymet) kırk milyon kadar banknot karşılığı olarak. Fakat bu hal tarzı, Fransayı uzun zaman için tam çift maden usulünün güçlükleri için atacaktı. Yalnızca gümüşle ödenmek şeklinin hâmilleri pek de heveslendirmeyeceği şüphesiz bulunmakla beraber belki de, teesisini tasavvur ettiğimiz bu ankes kifayet etmiyecekti.

olan harp dolayısıyla izâm edildi. Kıymetten düşme başladı. 1796 da mecburî tedavül keyfiyeti ilân olundu. Fakat düşüş devam etti. 1800 de emisyon 200 milyon florin ve düşüş nisbeti $\frac{1}{5}$ iken, 1800 ve 1805 te emisyon tazîif edildiği için nisbet te büyüdü. 1806 da kâğıt florin kıymetinden $\frac{1}{2}$ 50 kaybetmiş bulunuyordu. 1811 de florin eski kıymetinin ancak $\frac{1}{12}$ sini muhafaza ediyordu. Tedavül miktarı bir milyar florini bulmuştu. İşte o zaman $\frac{4}{5}$ yahut $\frac{1}{5}$ 80 nisbetinde bir iflâsa karar vermek ve banknotları yenilerle değiştirmek icap etti. Bu yeni banknotlar Fransada assignat'lardan sonra bire beş nisbetinde ihraç olunan « mandats territoriaux » ları andırıyordu. 1812 den ve harbin tekrar başlamasından sonra yeni banknotlar da kıymetten düştüler. 1816 da ihraçların gizlenmesine çalışıldığı halde düşme nisbeti $\frac{1}{3}$ 66 yı bulmuştu.

Kâğıt para rayicini bir gümüş florine mukabil 2,50 florinde tutmak için çalışıldı. Bu suretle $\frac{1}{3}$ 60 nisbetinde yeni bir iflâs yapılmış olunuyordu. 1 Haziran 1816 da kendi kredisıyla devlet kredisini ikame ve enflâsyon taşkınlıklarına karşı garantiler göstermek ve kâğıt parayı tedavülden çekmek işleriyle uğraşmak üzere bir ihraç bankası tesis olundu. Bu Banka kabili tahvil banknotlar ihraç edecekti. Sulh sayesinde yavaş yavaş para vaziyetinde salâh görüldü.

1848 de tedavülde artık devlet parası hiç görülmüyor ve Bankanın çıkardığı banknotlar da mecburî tedavül sıfatını haiz bulunmuyordu.

Fakat bilhassa Avusturyada vahim olarak tezahür eden 1848 hâdiseleri tekrar devlet kaimlerinin çıkmasını mucip oldu. Bankanın ankesinin hafiflemesi neticesi bu müessesenin banknotlarına da mecburî tedavül sıfatının verilmesi icap etti. Bu tarihten itibaren Avusturyada birbirleriyle rekabet edercesine düşen iki kâğıt para vardı. Madenî para ortadan o kadar kalktı ki bir florinlik kâğıtları dörde bölmek ve küçük tediyat için 6 ve 10 kreutzerslik kâğıt paralar çıkarılmak mecburiyeti hasıl oldu. Islâhat proje ve tedbirleri İtalya ve Prusyaya açılan harpler ve Şark hâdiseleri dolayısıyla akamete duçar oldu. 6 eylül 1850 kanunu ile kaldırılan tedavül mecburiyeti 29 Nisan 1859 da he-

men yine tesis olundu. Nihayet sulh ile beraber gelen refah sayesinde bütçe fazlalıkları para islahının hazırlanması imkânını arzetti. 14 Mayıs 1892 kanunile islahat yapıldı.

Bu kanun altın mikayasını kabul ediyor aynı zamanda kâğıdın da istikrarını temin ediyordu [1]. O zaman Avusturya henüz gümüş tek maden sisteminde bulunduğu için kâğıt florin eski kanunî para olan gümüş florin kıymetinde ihraç olunmuştu. Şimdi tek maden altın sistemi kabul edildiği için bundan böyle kâğıt florin bir altın paraya bağlanarak «stabilisé» edilmiş oldu. Fakat arada gümüş, kâğıt florinden bile daha aşağı bir kıymete düşmüştü. Devlet kâğıt florinleri gümüş florinlerle ödeyebilirdi. Altınla ödediği takdirde, altınla gümüşün yeni nisbetini göz önünde bulundurarak ödeme miktarını hiç olmazsa gümüş florinin o zamanki kıymetine müsavi bir miktarda tesbit edebilirdi. Bu tarzda hareket etseydi Avusturya - Macaristan devleti taahhütlerini ifa ettiğini iddia edebilirdi. Florin uzun zamandanberi ancak düşük bir kıymette tedavül ettiği için bu tarzda islah projesi hususî menfaatlerin ne ihlâl ve ne de kazandırılması tehlikesini ihtiva etmekteydi Etabilizasyon yeni itesbit olunan para vahidi (kuron) kıymeti olarak 1879-1892 seneleri arasındaki kambiyo vasatısı olan 1.05 frank üzerinden yapıldı. Florin 2 kuron ettiği için 2.10 franga inmiş demektir.

1 Kânunusani 1903 ten itibaren kâğıt florinler tedavülden hemen tamamıyla kalkmış bulunuyordu.

Demek oluyor ki Rusya ve Avusturya 1 asır müddetince aşırı kâğıt para emisyonu neticeleri ile didinmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu vaziyetten ancak uzunca bir sulh devresi sayesinde kurtulabilirler. Banknotlarının gümüşle ödenecekleri kaydını taşımaları islahatta bu devletlerin çok işine yaramıştır.

Bu suretle tek maden altın sistemine geçerlerken bu devletler, paralarını emisyonları esnasında gümüş paralarının haiz oldukları kıymetten daha aşağı kıymete müsavi bir altın para seviyesinde

[1] Tedavül mecburiyeti hemen lâğvolunmadı. 28 Şubat 1903 e kadar kaldı. Filyatta Avusturya-Macaristan Bankası banknotlarını 1901 den itibaren değiştirmeye başlamıştı.

stabilize etmek imkânını elde etmişlerdir. Eğer bidayette banknotlar yalnızca altınla ödenecekleri kaydını taşıyalardı iş daha çok güçleşecek yahut hiç olmazsa iflâsı gayri kabili içtinap olacaktı. Avusturya ve Rusya gümüşün düşmesi neticesinde, mütenasip bir taahhüt altına giren ve her hangi bir hâdiseyi müteakip tediye tarzlarından birinin kendisine daha muvafık bulunduğu, bir borçlu vaziyetine girmiş oluyorlardı. Bu suretle borçluya bu tediye suretini kullanarak deynini öder, yahut ta alacaklıya yine küçük bir nisbî kazanç temin eden diğer tediye tarzını teklif (burada kabul edeceğini teemmül ederek alacaklıyı bu tarzı halli kabule icbar demek daha doğrudur) eder.

Fransada kâğıt para :

Fransaya gelince, pek erkenden kâğıt para sahasında kötü tecrübeler geçirdiği malûmdur: bunlar, biri Law (1716-1720) ın XVIII ci asrın başında yaptığı, diğeri de 1914 e kadar bilinen en büyük iflâsı teşkil eden ihtilâlin assignat'larile aynı asrın sonlarında yapılan tecrübelerdir. Birinci hâdisi üzerinde fazla tevakkuf etmeden [1] assignat'ların bidayette, faiz getiren, millî emlak ile garantili ve kur'a keşidesi suretile beş senede ödenbilme imkânı arzeden ipotek senetleri şeklinde meydana çıktıklarını hatırlatalım. Tedavülleri serbestti, Fakat bir kaç ay sonra (16-17 Nisan 1790 kanunu) bunlara kanunî tedavül sıfatı verildi. Faiz getirmez ve ibrazlarında ödenmez oldular. Başboş bir takım emisyonlar neticesi, düşmelerine mâni olamayan toprak rehini bir tarafa bırakılacak olursa, kâğıt para vaziyetine düştüler. İlk emisyon 400 milyon livre idi. 1795 nihayetinde bu meblâğ 100 misline çıkmıştı; bu suretle ihraç edilmiş assignat miktarı 45 milyar livre'e ulaşmıştı Assignat'ları başabaş olarak madenî para ile mübadele etmeyenlere karşı müthiş hükümleri ihtiva eden 11 Nisan 1793 kanununa rağmen düşüş o zamanlar 199/200 ü buldu. Diğer tabirle 100 livre'lik bir bank-

[1] Bakınız: P. Harsin, Les doctrines monétaires et financières de la France.

not artık ancak 0,50 kıymetindeydi [1]. 1796 da (28 ventôse sene IV kanunu) 30 a karşı 1 nisbeti ile assignat'ların mandat territorial'lerle değiştirilmesi suretile 29/30 nisbetinde bir iflâs emrivaki haline geldi.

Fakat mandat'lar da derhal kıymetlerinden % 80 ini kaybettiler, ve hemen müteakip sene bunlardan kanunî tedavül sıfatı geri alındı (6 Pluviôse sene V) [2]. M. Marion'un gösterdiği gibi iyi paraya avdet fazla sarsıntıyı mucip olmadı: kâğıt para kum tarafından içilen bir sel gibi ortadan kalktı; 45 milyar assignat, 2 milyar 400 milyon mandat'ya kalbolunmuştu. (Bu rakam (conversion - tahvil) muamelesinden sonra ihraç olunan mandat'ları da ihtiva etmektedir. Bu mühim emisyonlar olmasaydı ancak 1,5 milyar mandat mevcut bulunacaktı). Kanunî tedavül sıfatını geri alırken VI cı sene kanunu mandat'ların millî servet iştirası kudretini muhafaza etmiş ve bu suretle nominal kıymetlerini % 1 e yani 24 milyona indirmiş bulunuyordu. Bu suretle kâğıt para, ölümüne nazaran hayatı müddetince daha muzir bulunmuş oluyordu. Zıyan, bunları durmadan düşen bir kıymet olarak kabul eden hâmiller arasında tevezzü etmiş bulunuyordu. Bu paranın ortadan kaldırılmasında (démonétisation) kanun yalnızca fiilî bir vaziyeti tahkim etmiş oluyodu. Saklı bulunan madenî paraalr derhal tedavülde görülmeye başlandı [3].

Bu iki kötü para tecrübesinden sonra Fransa büsbütün başka şartlar içinde aynı cinsten iki bâdire daha atlattı. Birincisi 1848 de vukua geldi. O senenin 15 Martında bir kanun banknota mecburî tedavül bahşetti. Fakat hemen de hiç enflâsyon yapılmadığı için banknot ancak pek az (azamî % 7) o da geçici olmak şartile düştü. Az sonra başabaşa tekrar ulaşıldı; 1849 dan itibaren sırf nominal (lâfzî) bir vaziyete giren mecburî tedavül keyfiyeti 6 Ağustos 1850 kanuniyle büsbütün kaldırıldı.

[1] Bazı müelliflere göre 0,30 Fr.; M. Houques-Fourcade 0,52 Fr. olduğunu söylemektedir.

[2] Bu mesele hakkındaki müteaddit eserler meyanında M. Marion'un etüdleriyle, M. Jean Morini-Comby'nin: Les assignats, isimli küçük kitabına bakınız.

[3] Bakınız: Morion, Le retour à la monnaie saine après la Révolution. Revue de Paris, 1 Birincitegrin 1923.

İkinci bâdirenin tarihi 1870 dir. İlk mağlûbiyetlerimizden sonra, hemen 12 Ağustosta banknotun mecburî tedavülü tekrar tesis olundu. Bu hâdise Fransa Bankasına mecburen kabul ettirilmiş moratoryumun ve Devletin bu Bankadan - o zamana göre azîm ayılan - yaptığı istikrazların bir neticesi idi. Bu rejim altında banknot emisyonu aşırı bir hal aldı. 1872 Teşrinievveli nihayetinde tedavülde 3 milyardan fazla banknot bulunuyordu. Buna rağmen düşme nisbeti mahduttu. % 2.5 u geçmedi (1871 şonbaharı). 1874 ten itibaren mecburî tedavül yine nominal bir şekil aldı, çünkü Banka icbar edilmediği halde banknotlarını ödemeye başlamıştı. Mecburî tedavül resmen 1878 de kaldırıldı. Hattâ banknot bir müddet madene karşı prim bile yaptı. Krizin böyle çabuk ve iyi bir şekilde çözümlenmesini şu sebeplerle izah edebiliriz : 1 — Tedavül ihtiyaçlarının artması (harp borçlarının ödenmesi tedavül hacminde boşluklar vücade getirmişti); 2 — Millî ekonomiyi adamakıllı sarsacak kadar tahripkâr ve uzun olmayan bir harp ferdasında alışverişin çoğalması. 3 — Halkın hükûmetin itidaline gösterdiği itimat ve Fransa Bankasının iyi ananeleri; 4 — Harp sonrası ihracatımızın meydana getirdiği lehimize kaydolunacak bir mübadele. Maalesef bu şartların hepsi 1918 de tekrar tahakkuk etmedi.

1914 tenberi kâğıt para :

Son harp imtidadınca bütün muharipler kâğıt para kullandılar. Fakat enflâsyon ve neticeleri karşısında devletler muhtelif tarzlarda hareket ettiler. Romier'nin geçenlerde yazdığı gibi [1] : «ekonomistlerin sabit ve katî ilmî kaideler kurdukları kanaatine vardıkları bir saha varsa o da kredi ve para sahasıdır. Filvaki, hemen de bütün Avrupa devletleri Harpten bitkin bir

[1] Romier, Qui sera maître? (sahife 8) müşahede haddi zatında doğrudur. Fakat bundan iktisat ilminin aleyhine bir hüküm istihraç olunmaz. Böyle bir hüküm vermek on hastadan, iki üçünün öldüğünü ve kalanların nekahat devirlerinin de (bünyelerinin az veya çok sağlam olması, kendilerine çok veya az ihtimamla bakılması ve iyi veya kötü hijiyen şartları içinde bulunmaları) az veya çok güç ve uzun olduğunu ileri sürerek fizioloji ve patolojiyi ilim olarak reddetmekle müsavidir.

vaziyette çıktılar; fakat o zamandanberi para istihaleleri aynı münhaniyi takip etmiş iki devlet gösterilemez».

Bu devletleri, cesaretsiz hal tarzını, cesur hal tarzını veya mütavassıt hal tarzını kabul ettiklerine göre, üç gruba ayırabiliriz : birinci grup paralarını tamamiyle batıran, yok eden devletlerdir; ikinci grup bütün güçlülere rağmen paralarını tekrar eski kıymetlerine irca eden (revalorisation yapan) devletlerdir; üçüncü grup devletler paralarını az veya çok düşürdükten (dévaluation yaptıktan) sonra muayyen bir seviyede tesbit (stabiliser) edenlerdir [1].

Revalorizasyon :

Birinci grup yalnız, enflasyonculuk hastalığı ile şiddetle mücadele etmiş bulunan İngiltereyi ihtiva etmektedir. Bu memleket Harp içinde banknotun gayri kabili tahvil olduğunu ilân etmemiştir. İngiltere Harpte banknotun yanında piyasaya, o da nazari bakımdan kabili tahvil olan, **Currency notes** yahut **treasury notes** (10 Ağustos 1914 kanunu) denilen devlet kaimlerini çıkarmıştır. İşte bu vaziyete istinadendir ki İngiliz parasının resmen mecburi tedavül hakaretine uğramadığı söylenmiştir. Fakat hakikatı halde bu kâğıt para Harp devamınca da Harpten sonra da uzun müddet gayri kabili tahvildi. Diğer taraftan İngiliz enflasyonu bilhassa, bankaların devlete ve şahsa açtıkları, azim krediler şeklinde tezahür etti. «*Qu'est-ce que la monnaie*» adlı şayanı dikkat eserinde **M. Hartley Withers**, **M. Rist**'in de çok muhik bulduğu gibi, ekonomik bakımdan banknotla alacaklı cari hesabın aynı şey oldukları noktasına dikkat nazarlarını çekmiştir. Aynı müellif hesabı cariye kaydın, banknot ihracı kadar müessir ve onun kadar hakiki ve tehlikeli bir fidüsiyer enflasyon vasıtası olarak tezahür ettiğini ortaya koymuştur.

[1] Bakınız: Bonnet: *Les experiences monétaires contemporaines*. Bundan başka **M. Gide**'in *Cours d'économie politique* eserinin yeni, onuncu tabındaki mükemmel mülâhazaları da burada zikretmek icap eder. Buradaki görüşlerden çoğunun, benim Harptenberi talebeme verdiğim derslere tevafuk ettiğini müşahede etmekle bahtiyarım.

Fakat belki de M. Pose [1] ile birlikte bir bakıma göre tehlikenin daha az olduğunu kabul etmek icap edecektir; çünkü hesabı carî açan mevduat bankası, verdiği kredinin istihlâk değil istihsal işlerine yatırılması hususuna dikkat edecektir. Ne olursa olsun İngiltere de, belki şayanı tercih bir şekilde, diğer bütün muharipler gibi enflâsyon yapmıştır.

Fakat Harp biter bitmez, İngiliz Hükûmeti dolara nazaran kıymetten düşmüş olan İngiliz lirasını eski kıymetine irca için pek büyük gayretler sarfetti. Hükûmet eflâsyonu durdurarak, tesirlerini 1921 in sonuna doğru kendini hissettirmeye başlayan bir deflâsyoncu politika takibine başladı. İngiliz lirası altın pariteye yaklaşmaya başladı. Fakat 1923 baharında intizar olunmayan bir hâdise zuhur etti. Muhtelif siyasî hâdisat, ve bunlar meyanında bilhassa doktrinlerle tasarrufu korkutan işçi partisinin iktidarı eline alması, sermayenin harice kaçmasını ve Sterlinin tekrar düşmesini intaç etti. İşçilerin hiç bir suretle sosyal ve finansal durumu altüst etmeyeceklerine kanaat hasil olunca bu gerginlik zail oldu. Fakat yükselme hareketi ancak muhafazakâr partinin iktidar mevkiine avdetinden sonra başladı. 1925 baharında İngilterenin cesur ve ısrarlı gayretleri nihayet semeresini verdi : Sterlin 28 nisanda başabaş üzerinden tekrar altınla ödenir bir vaziyete geçti.

Fakat ödeme şartları Harpten evvelkilerin aynı değildi. İngiltere Bankası bütün kanunî paralara mukabil, yani kâğıt paraya mukabil, altın ödemek hususunda salâhiyet almıştı. Fakat istenen altının yalnız ihracata hasredilmesi şartı. Dahilde altın tedavülü keyfiyeti tehîr olunuyordu. Bununla beraber İngilizlerin nazarında esaslı iş görülüyordu. Fakat o zamandanberi İngilterenin kurtulamadığı sanayi krizi ile işsizliğin bu revalorizasyondan neşet ettiği ve para sahasındaki bu muvaffakiyet ve muzaffariyetin pek pahalıya mal olduğu söylenilmiştir. Fakat bu kriz ve işsizliğin yalnızca para meselesinden çıktığını iddia etmek doğru değildir. Bilmekliğimiz lâzım gelen bir nokta varsa o da : İngilterenin tam bir para islâhı politikasıyla daha az cesa-

[1] De la théorie économique à la théorie monétaire (1929).

retli bir para siyasetinin içtimaî, ahlâkî, malî ve iktisadî faide ve mahzurlarını mukayese ettikten sonra birinci politikayı takibe karar verip bu hususta sebat ettiğiğidir. Ekonomistler için bu hareketi gayri muvafık görmek hayli güçtür. Fakat İngiltere'nin hareketine hiç bir yerde imtisal edilmedi.

Para iflâsı :

Almanya, Rusya, Avusturya ve Macaristanda iflâs tam oldu. İnanılmayacak bir enflasyonun azim mikasta tezahürünü bu gruptan ilk iki devlet meydana koydular.

Harp arifesinde Almanyada Reichsbank'ın tedavülde bulunan banknotlarının yekûnu ancak 3 milyar frank kadardı. Bu tedavül hacmi 1918 Haziranında 25 milyara ulaşmış bulunuyordu. Bilâhara 1919 Haziranında 41 milyara, 1920 Haziranında da 160 milyara yükseldi. 1920 Birinci kânun başlarında tedavül miktarı 845 milyar, aynı ayın nihayetinde de 1.283 milyar bulmuştu. Artık ondan sonra emisyonlar baş döndürücü bir süratle çoğaldı. Hâdisat, Almanyanın parasını batırmak ve markı sifıra düşürmek hususunda katî ve iradî bir karar almış olduğunu tahmin ettirecek şekilde inkişaf etti [1]. Bu siyaseti gütmekle Almanya bir çok faideler elde edebilirdi : dahilde, devlet borçlarını fiilen ortadan kaldırmak; hariçte de, müşkülât içinde çırpınan ve Versailles'da kabul ettiği taahhütleri yapmayacak bitkin ve harap bir devlet manzara ve hissini uyandırarak tamirat borçlarından kısmen kurtulmak. Hesap - eğer hakikaten bu hususat hesap edilmişse - fena değildi; çünkü aldanan veya aldanmış gibi görünen müttefikler Almanyanın taşımayı kabul etmiş olduğu borç yükünü durmadan indirdiler.

Her ne suretle olursa olsun aşağıdaki rakamlar kâğıt markın sukutunu ifade etmektedir. 1 Temmuz 1914 te kâğıt mark altın markla müsavi kıymette bulunmuyordu. 1 Kânunusaniide 10 kâğıt mark 1 altın mark ediyordu. Aşağıdaki tarihlerde bir altın markın karşılığı kâğıt mark olarak şöyledir :

[1] Burada yalnız «sekilde inkişaf etti» diyorum. Fakat bu hususta Almanyanın niyet ve isteği hakkında daha katî bir tefsir yapılabileceği ihtimalini büsbütün abes görmüyorum.

3	Kânunusani	1922	de	100	Kâğıt Mark
22	Teşrinievvel	«	«	1.000	« «
31	Kânunusani	1923	«	10.000	« «
26	Temmuz	«	«	100.000	« «
8	Ağustos	«	«	1.000.000	« «
7	Eylül	«	«	10.000.000	« «
3	1 inci teşrin	«	«	100.000.000	« «
11	« «	«	«	1.000.000.000	« «
22	« «	«	«	10.000.000.000	« « [1].

Aynı senenin Teşrinisani 30 unda Kolonyada bir Fr. 415 milyar Mark bir dolar da 7.750 milyar Mark ediyordu [2].

Tabii bu derece aşağılara düşmüş bir para vahidinin tekrar yükseltilmesi mevzuubahs olamazdı. Bu parayı feda etmek çaresi kalmıyordu. Fakat bu fedakârlık herkes için boşa gitmedi. Mağlûb ve mütecaviz Almanya eski para vahidini ortadan kaldırmak suretile İngiliz, Hollandalı, Amerikalı, İsviçreli, İskandinavyalı ve hattâ Fransız ecnebi sermayedarlarından azim miktarda tazminat almış oldu. Filvaki Markın sukutu devresinde Almanya, ilerde Markın tekrar yükseleceği kanaatini beslemekte ısrar eden hariçteki spekülâtorlere azim yekûnlara varan Mark sattı. Mark düştükçe Almanya kâr ediyordu. Çünkü kıymetini sifra indirmek mecburiyetinde kalacağı (ve bilihtiyar indirmeyi istediği) kâğıtla hariçten Sterlin, Dolar, Florin ilâh., gibi iyi paraları satın almış oluyordu.

Bu suretle ecnebi sermayedarlar ve spekülâtorlerin aleyhine azim kârlar temin etmiş oldu. Bu kârlara, pek doğru olarak, tarihin en büyük dolandırıcılığının semeresi ismi verilmiştir.

Fakat nihayet bu para hercümercinden sıyrılmak ve «Mark önünde firar» a bir son vermek icap ediyordu. Bu firar, markı eline geçiren kâğıt para hâmillerinin paranın kıymetinden daha fazla kaybetmesinden evvel hemen dükkânlara koşarak ellerin-

[1] Bonjur, Le port de Hambourg.

[2] Bulletin financier du Haut Commissariat de Franse en Rhenanie. İkinci teşrin 1923, No. 49.

deki parayı herhangi bir metâ ile değiştirmeleri şeklinde tezahür ediyordu.

Para islâhı iki safhada başarıldı.

Birinci devre : 15 Teşrinievvel 1923 emirnamesiyle Rentenmark tesisi. Bu yeni para âleti Almanyanın ziraî ve sınaî mülklerinin heyeti umumiyesini ihtiva eden bir hipotek alacağı üzerine müstenit mal karşılıklı bir senetti. Mevzuubahs mülklerin % 4 kıymetine tekabül eden bir hipotek Rentenbank'ın sermaye (2 milyar 400 milyon) ve ihtiyatlarını (800 milyon) garanti etmeğe yarıyordu. Bu garantilere istinaden Rentebank, Rentenbriefe denilen obligasyonlar ihraç edecek ve nihayet bu obligasyonlar da bir altın mark kıymetindeki yeni para (Rentenmark) emisyonu karşılığını teşkil edecekti. Hakikatte Rentenbriefe garantisi nazari kaldı ve halk, bellibaşlı fazileti mahdud bi emisyon da cami bulunan ve muvaffakiyetini ahalinin bilhassa kurtuluş yolunu bu işte görmeleri dolayısıyla atfettiği itimada medyun bulunan yeni paranın karşılığı ile pek de alâkadar olmadı.

Hariçte yeni para, yakın bir mazi hatıralarının muhik gösterdiği bir çekingenlik ile karşılandı. Sözü geçer ekonomistler bu işte yeni bir oyundan korktuklarını beyan ettiler [1].

Fakat para islâhı malî kalkınma hususunda yapılan büyük bir gayretle desteklendi. 1924 başlarında devlet memur, müstahdem ve amelesinin üçte birine yol verildi. Geniş malî islâhat yapıldı (7 ve 19 Kânunuevvel 1923 emirnameleri) ; eski (nisbe-

[1] Bakınız : Decamps, Revue de Paris, 15 Birinci kânun 1923. 28 birinci teşrin 1923 te Le Pour et le Contre'da neşrolunan, bir etütte şunlar göze çarpıyordu: «Yakından tetkik olununca Rentemark nihayet lüzumsuz sıfırları kaldırılmış bir Reichsmarktan başka bir şey değildir. Sıfırların kaldırılması ne kadar devam edecektir? Bunları hangi nisbette tekrar ikame etmek icap edecektir? İşe yarının sırrı... Reichsmark artık tamamen ölmüştür. Eğer bu ölünün tam infisah halinde bulunan cesedi yanında yaşamaya icbar edilirse Rentenmark ta ölecektir». Filhakika Reichsbank'ın eski banknotları için muhafaza edilen kanunî tedavül ve ibra kuvvetini kanun yeni paraya bahşetmişti. Zikrolunan makale sahibinin imâsı gibi bütün bu işlerde yeni bir «gizleme» bulunduğundan korkuldu. Bu gizleme eski Markın az çok yükselmesini ve bu suretle Almanyanın, daha evvel sayesinde çok kazanç temin ettiği spekülasyonlara bir yenisini ilâve etmeği istihdaf edebilirdi. Filyatta, bu sefer bedbin görüşler yanılmış oldular.

ten.) istikrar bulundu; Rentenmark de tutundu. Bununla beraber yabancı yardımlar bulunmasaydı Rentenmark tehlikeye düşecekti. Almanya 1924 baharında hariçten azim bir altın istikrazı yaptı (800 milyon altın Mark). Bu istikraz hasılatı Reichsbank'ın mali kudretini iadeye hasrolundu. Dawes plânının ilk müsbet neticesi bu suretle elde edildi.

30 Ağustos 1924 te Almanya yeni bir para (Reichsmark) tesis etti. Reichsbank tarafından ihraç olunan ve 1/2790 safi altın Kg, sıkletinde bulunan bu para % 40 nisbetinde karşılıklı bulunacaktı (% 30 altın, % 10 altın döviz). Eski Marklar 1 trilyon mukabili 1 yeni altın Mark hesabı piyasadan kaldırılacaktı. Rentenmarklara gelince bunlar azamî 10 sene müddetle piyasada kalabilecekti [1]. Yeni para hesaplı ve mahdud miktarda ihraç olunduğu için, delice para maceralarından sonra yapılan bu kalkınma bir takım vahim neticeler doğurdu: İhracat primlerinden vazgeçilmesi; sanayie vurulan ağır darbe; fakat bu seferki kriz her delice enflasyon devresini takip etmesi lâzım gelen selâmet ve şifabahş bir krizdir.

Bu islâhat orta halkın, irat sahiplerinin, memurların ve sabit gelirlî menkul kıymet hâmillerinin, ilâh... teşkil ettikleri bütün bir içtimai sınıfın mahvı pahasına elde edilmiştir.

Revalorizasyon tedbirleri bu sınıf lehine ancak geç ve gayri kâfi tazminat tevhit etmiştir.

Bu suretle İngiltere parasını kurtarıırken, Almanya da bit-tasmim kendisinininkini feda ederek yeni bir para ihdas ediyordu: zaten buna da Dawes plânı ve eski düşmanları sayesinde - ve yukarıda bahsettiğimiz fedakârlık pahasına - muvaffak olabiliyordu [2].

[1] Bu mesele hakkındaki geniş bibliyografya içinde bilhassa bakınız: Kulp: Les maladies monétaires de l'Europe, Revue des deux Mondes, 15 Birinci teşrin 1924.

[2] Fazla tafsilât için bakınız: Bonnet, zikredilmiş eser. - Sanceray, Le retour à l'or dans les regimes monétaires. - E. Hantos diyor ki: «Almanya, kâğıt paranın çoğaltılması ve kıymetten düşürülmesi sahasında» ihtimal ki hiç bir zaman kırılmıyacak bir rökör tesis etmiştir.» (zikredilmiş eser, sahife 1.)

Her yerde olduğu gibi Rusyada da mecburî tedavül harbin başında hemen tesis olundu.

Teşrinievvel 1916 da tedavül on misli artmış 1 milyar 600 milyon rubleden 16 milyara ulaşmıştı.

Kıymetten düşme ve meydana gelmiş ve maden ortadan kalkmıştı. İhtilâlden sonra Kerensky kaimeleri meydana çıktı. Bunlar çarlık kaimelerinden daha çok süratle kıymetten düştükleri için, çarlık kaimeleri de prim ihraz ederek ortadan kalktı. Nihayet Bolşevik hükûmeti (Abernon Lorduna ve Irving Fisher'e [1] göre bolşevikler iktidar mevkiine gelmelerini, büyük mikyasta mukaddem para kargaşalıklarına medyundurlar) zamanında ihraç miktarı akıllara durgunluk verecek hadlere çıktı.

İhraç mikatı Mart 1922 de 48.363 milyar rubleye baliğ olmuştu, yani muharrer kıymet üzerinden 100.000 milyar franktan fazla. Bundan biraz evvel 3 Teşriniani 1921 tarihli bir kararla eski ruble «1922 para işareti» denilen yeni bir ruble ile tebdil olunmuştu. Yeni ruble 10.000 eski rubleye muadildi.

Bu suretle iş, eski ruble miktarını gösterir rakkam önünden dört sıfırın silinmesine irca olunmuştu. Fakat bütün bunlar yeni « para işareti » nin de düşmesine ve « astronomik rakkamlar » la hesap edilmesine mâni olamadı;

Daha 1922 Temmuzunda tedavül miktarı yeniden 47.730 milyona ulaştı.

Devlet Bankası tarafından kıymetinin dörtte biri nisbetinde altın karşılığa malik olarak ihraç olunan Çervoneç'in ihdası suretile yeni bir para islâhına tevessül etmek icap etti [2]. Daha iyi tutunmakla beraber Çervoneç de nihayet mahsus bir sukut arzetyekte geçikmedi.

Avusturya kâğıdı, Harp nihayetinde hemen de sifıra yakın

[1] Fisher, L'illusion de la monnaie stable, sahife 83: «Büyük kısmı para mikyasının istikrarsızlığından neşet eden bir içtimai âdaletsizliğe çare bulmağa kalkışmak nafîle bir gayrettir.»

[2] Bakınız: Nicolas, Les rouble au XIX ème siecle, Revue Pol. et Parl., 10 Kânunuevvel 1925. - Eliacheff, Notes Sur la Russie. Revue d'Econ. pol., 1922.

bir kıymete düşmüştü. 1919 da Avusturya İmparatorluğunun varisi bulunan devletler kanuni tedavüle mazhar olacak kaime-lerin damgalanması işini başardılar.

O tarihten itibaren Avusturya, Macar, Çek, ilâh., kuronları meydana çıktı. Bu kuronların akıbetleri muhteliftir. Milletler Cemiyetinin yardımı ve bu Cemiyetin Avusturyayı malî vesayet altına alması sayesinde, Avusturya parasına 1000 kuruna birkaç santimlik bir kıymet temin etmeğe muvaffak olundu. Para islâhatı yeni bir para mikyası - altın şilin - ihdas eden Kânunusani 1925 tarihli kanunla başarıldı. Şilin 9/10 ayarında altından imal olunuyordu, 21.17 gram saf altından 100 şilin darbolunmaktaydı. Bir şilin 10.000 kâğıt kurona muadildi. Taahhütler bu nisbet dahilinde ya kâğıt kuronla veyahut şilinle ödenebilirdi. Şilin muvakkaten basit bir hesap parası vaziyetinde kaldı.

Çekoslovakya paasını şiddetli bir tasaruf ve vergi poletikası vasıtasile yükseltebilmek için istisnai bir gayret sarfetti. Paralar damgalanırken mühim bir miktar tedavülden kaldırıldı (nazariyen % 50, hakikatte % 35). Bu muamele ümit edildiği gibi fiyatların düşmesini intaç etmedi. Bu sukutu hayal çok defa hem kemiyet nazariyesine hem de deflâsyonun uygunluğuna karşı bir silâh gibi kullanıldı [1]. Kuron ancak 1921 Teşrinievvelinde tekrar kıymetlendi. Maliye Nazırı Rasin Çekoslovakya'da deflâsyonun kurbanı oldu [2].

Diğer merkezi Avrupa devletleri için para islâhatı bu kadar netice vermedi. Hepsini anlatmak imkânsızlığı karşısında yalnız Polonya misalini zikredelim. Kânunusani 1924 te Polonya markı Alman ve Rus vahitlerine benzer şartlar altında düşmüş bulunuyordu, 571 trilyon mark [3] ihraç olunmuştu, Dolâr

[1] Hakikatta, tediye vasıtaları miktarı, kaimelerinkile kıyas olunabileceğ bir tenakus arz etmiyordu. Hattâ bu miktar, 1920 de eskisine nazaran daha çoktu (Bonnet, zikredilmiş eser, sahife 119-120). Diğer taraftan enflâsyon korkusu devam etmekteydi. Ancak bu korku zail olduktan sonradır ki kuron yükseldi ve fiyatlar düştü.

[2] Bakınız Nogaró, La signification de l'expérience tchécoslovaque, Revue écon. internat., Nisan 1924.

[3] Dolezal, revue La Pologne, 1 Nisan 1925.

12, 13 milyon mark ediyordu. 20 Kânunusani 1924 tarihli karar, Zloti adlı ve bizim (eski) altın franga muadil yeni bir vahit tesis etti. Markların 31 Mayıs 1925 tarihine kadar 1.800.000 e mukabil bir Zloti nisbetinde değiştirilebilecekleri ilân olundu. Halk bu mübadele imkânından o derece süratle istifade etti ki daha Ağustos ayında tedavülde 571 trilyon kâğıt paradan ancak 27 trilyon yani yirmide bir nisbetinden az bir miktarı kalmıştı. Maalesef yeni bir enflasyon (1924 - 1926) Zloti'nin yeniden düşmesini intaç etti, bunlar belki de Almanyanın Polonya aleyhdarı manevralarının neticesiydi. Bir komisyon, Kammerer komisyonu, revalorizasyonu doğru ve âkil bulmadı ve Zloti % 50 kadar bir kayıpla tesbit (stabilize) edildi (5 Teşrinisani 1927 tarihli kararname) [1]

Stabilizasyon :

Paralarını kurtarmağa muvaffak olamadan bunları makul (kabul olunabilecek) şartlar altında stabilize (müstakar, sabit kılma) etmiş memleketler meyanında bilhassa Belçika, İtalya ve Fransa zikrolunabilir.

Belçika, on senelik para istikrarsızlığı ve düşük kâğıt para devresinden sonra 1925 te parasını stabilize etmeğe karar verdi. Fakat birinci teşebbüs, kısmen siyasî tesirler dolayısıyla, âkamete uğradı. Mevkii iktidarda bulunan sosyalist parti, kapitalistlere ve bilhassa yardımcı elzem görülen anglo-sakson maliyesine itimat telkin etmiyordu.

Janssen plânı, evrakı nakdiyenin geçi çekilmesini değil yalnız devlet imzası tarafından temsil edilen garantiyi altın veya döviz - altın bir garanti ile ikame etmeği derpiş ediyordu. Bu karşılık 150 milyon dolârlık bir istikraz vasıtasile elde edilecekti. Bu istikraz yolile banknotların altınla ödenmesi keyfiyeti ihya olunacaktı; diğer taraftan eski franktan daha aşağı kıy-

[1] Irving Fisher (zikredilmiş eser, sahife 89) bu şıkkı ihtiyar ettiğinden dolayı Polonyayı tebrik etmektedir. Amerikalı ekonomiste nazaran İngilterede deflasyon'un sebebiyet verdiği işsizlik ve iktisadî inhibitattan Polonya bu suretle kurtulmuştur.

mette yeni bir frank ihdas olunmuştu. Fakat, sosyalist Belçika hükûmetinin siyasetine pek de itimat etmeyen anglo-sakson bankalar istikrazın akdini o kadar ağır şartlara bağladılar ki bu işten vazgeçmek icap etti. Kâfi madeni karşılık bulunamadığı için de istikraz teşebbüsü muvaffakiyetsizliğe duçar oldu.

Az sonra daha bahtlı bir ikinci teşebbüs yapıldı ve 25 Teşrinievvel 1926 tarihli kralî kararla istikrar tahakkuk etti. Bütçe muvazenesini ve dalgalı borçların tahkimini imkân tahtına alan kararnamelerle hazırlanan stabilizasyon 175 frank bir Sterlin lirası üzerinden, yani takriben 6/7 nisbetinde bir devalüasyonla ilân edildi. Stabilizasyonla beraber 5 franğa muadil bulunan yeni bir hesap vahidi, Belga da kabul olundu. Bu yeni hesap parasının para iflâsının azametini örtmek maksadile bilhassa pisikolojik sebepler dolayisile ihdas olduğu zannolunmaktadır. Belga bilhassa harici muamelâta kullanılmaktadır.

Bu ikinci stabilizasyon muvaffak oldu. Fakat eski alacaklılar ve sabit gelirli kıymetler hâmilleri her zaman olduğu gibi enflasyonculuğun ve sıhhatli paraya avdetin fidyelerini ödemişler ve bu suretle para krizinin tabiatile ihdas ettiği ağır neticeyi tahammül etmişlerdir. Banknotların ödenme keyfiyeti, İngilterede olduğu gibi, ancak kısmen yani yalnız haricî ticaret ihtiyaçları için tesis olundu.

Liretin tam revalorizasyonunu ümit, hattâ ilân etmiş bulunan İtalya da parasını stabilize etmeğe mecbur olmuştur. Fakat bu stabilizasyon Belçikaya nazaran daha iyi şartlar altında meydana getirilmiştir. Diktatörlük geniş ve durediş bir milli ekonomi görüşüyle ticaret ve sanayiın hayatî menfaatleri için bir takım fedakârlıklar tahmil etmeği bildi. İngiliz ananacılığı aynı fedakârlıklarla kabul ettirmişti. Fakat demokrasiler umumiyetle bu fedakârlıkların önünde durmuşlar ve bunları iktihamdan izharı acız etmişlerdir.

İtalyan stabilizasyonu 22 Kânunuevvel 1927 tarihinde 92,46 liret bir Sterlin lirası ve 19 liret tamam bir dolâr üzerinden istikrarı meydana getirdi.

Stabilizasyon. Belçikada olduğu gibi, enerjik tedbirlerle

uzun bir ihzar devresi geçirmiştir (daha 1926 dan itibaren İtalya bütün kısa vadeli borçlarını şiddetli bir hareketle muhkem borç haline ifrağ etmiştir). Mecburi tedavül kaldırılarak banknotların «madeni kıymetlerle» yani yalnız sikke altında değil aynı zamanda külçe veya döviz altınla ödenmesi usulü tekrar ihya olundu. Ödeme, Belçikada olduğu gibi, yalnız harici ticaret ihtiyaçlarına hasrolunmuştu. Banknotlarla devlet kâğıt parası kanunî tedavüllerini muhafaza ettiler : zâhiren hiç bir şey değişmedi; yalnız bir vakittenberi devam eden filî istikrar [1] kanunî istikrara inkılâp etti.

Dahilde tedavüle hiç bir altın sikke çıkarılmadı. İtalyan Bankanın ankesi yeni parite üzerinden tekrar kıymetlendirildi. Bundan başka, ıslahat yapan diğer bütün devletlerin ekserisi gibi, İtalya da harici yardımlardan istifade etti (Müttehit Amerika devletleri tarafından açılan 125 milyon dolârlık kredi).

İtalyan stabilizasyonundan bizimki tefe'ül edilebilirdi : filhakika bizimki de altı ay sonra meydana getirildi. Fakat bizim istikrar, uzun müddet bir çok kimselerin kabul etmekten istin-kâf ettikleri bir şekilde yani, para vahidinin daha büyük bir devalüasyonu şartları altında vukua geldi.

Yazan:

R. GONNARD

Lyon Üniversitesinde Profesör

Çeviren:

Dr. R - Ş. SUVLA

[1] Filî istikrar, lîret için biraz daha kârlı olarak, 90 lîret bir sterline muadil vaziyetteydi.